

Лекція 2. Стародавнє східне МОВОЗНАВСТВО

План

- 1. Давньоіндійське мовознавство.**
- 2. Стародавнє китайське мовознавство.**
- 3. Стародавнє арабське мовознавство.**

Стародавнє мовознавство як наука бере свої початки приблизно від середини I тисячоліття до н.е. і поступово розвивається до XII ст. н. е. У цей період на Сході склалися три найбільш стійкі і відносно незалежні мовознавчі традиції: індійська, китайська, арабська.

Решта східних традицій будувалися під значним впливом цих шкіл.

Понад 1500 років накопичувалися матеріали й лінгвістичні знання, інтуїтивно визначалася основна проблематика, яка стала базою для розвитку більшості сучасних мовознавчих шкіл.

Найдавнішою мовознавчою наукою є **давньоіндійська**, виникнення якої зумовлене головню причинами практичного характеру. Відомо, що найпершими пам'ятками староіндійської літератури були веди (санскр. veda – «знання»), які формувалися приблизно 1000 років (ХУ1 ст. до н. е. – У ст. до н. е.) як релігійні гімни, молитви, заклинання, пісні, написані словесно-складовим письмом.

Жерці-брахмани виконували ведійські культові обряди “мовою богів”, яка, попри “магічну силу”, була не завжди зрозумілою. Тож необхідні були коментарі до ритуальних текстів – Вед.

Веди (санскр. *veda* – «знання») формувалися приблизно 1000 років (XVI ст. до н. е. – V ст. до н.е.). У Ведах зафіксовано словесно-складовим письмом ті релігійні гімни, молитви, заклинання, пісні, які раніше передавались усним шляхом. У Давній Індії було створено чотири Веди: Рігведу, Самаведу, Яджурведу, Атхарваведу.

Санскритська мова (saṃskṛtā vāc – «опрацьована, вироблена») характеризувалася чіткішими граматичними та орфоепічними нормами, ніж мова Вед, і згодом стала літературною релігійною мовою у Стародавній Індії (найдавніші пам'ятки – II тис. до н. е.).

Жива розмовна мова
пракрит (,
prâkrit — «проста,
неопрацьована мова»)
виникла у III ст. до н. е. Її
появі сприяли написи
царя Ашоки.

Пракрит був живою, на-
родною мовою, якою по-
слуговувались у повсяк-
денні. Досить швидко
пракрит перетворився у
низку діалектів, що дали
початок багатьом
індоарійським мовам.

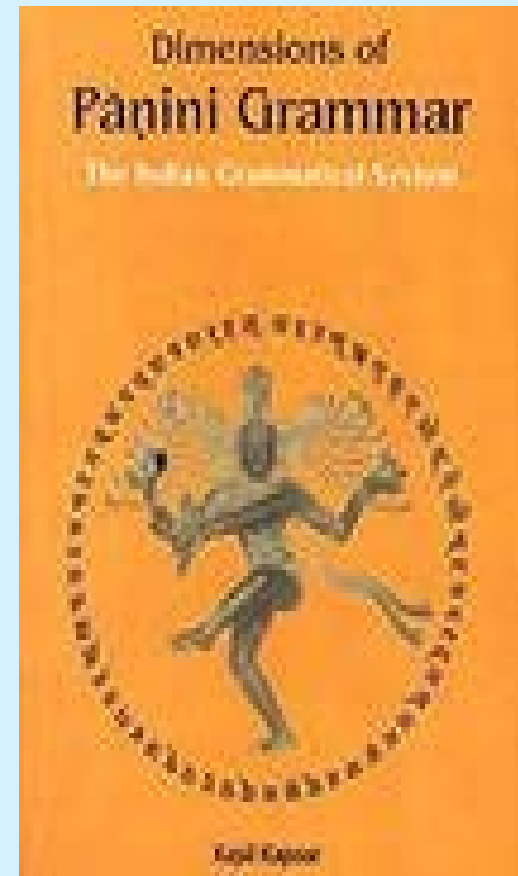
Уламок однієї з колон Ашоки (238 до н. е.)
з текстом. Британський музей.

Веданга — цикл обрядової та наукової літератури, дотичної Вед. Містить інструкції до шести галузей знань, потрібних для правильного проведення ритуалів та тлумачення Вед.

- *Шикша* — тлумачаться питання фонетики й орфоепії.
- *Чхандас* — розповідається про метрику та віршування.
- *В'якарана* — викладається граматики.
- *Нірукта* — етимологія та лексика.
- *Джьотиша* — подаються знання щодо астрономії, у тому числі описуються сприятливі дні щодо яджн (жертвоприношень).
- *Калпа* — присвячена ритуалознавству.

Паніні (, Rāṇini, прибл. друга пол. IV ст. до н. е., можливо, поч. III ст. до н. е.) — найвідоміший давньоіндійський мовознавець.

Граматика Паніні «Аштадг'яї» (Aṣṭādhyāyī) складається з восьми книг («Вісім розділів граматичних правил»), у яких міститься 3996 коротких віршованих правил — сутр, розрахованих на легке запам'ятовування та усне передавання. Цю граматику ще називають «*Восьми-книжжя*». Вона була записана лише через кілька століть після формування.

Лінгвістичні здобутки Паніні у “Восьмикнижжі”:

- Виділив у системі мови фонетичний, морфологічний, словотвірний і синтаксичний рівні.
- Виокремив чотири частини мови — **ім’я**, яке мало 7 відмінків: I, II, III, IV, V, VI, VII, **дієслово**, **прийменник**, **частку**; *займенник та прислівник* розподілялися між іменем і дієсловом.
- Основною одиницею мови вважав **речення**, але початковою — **корінь**.
- Ввів терміни *фонема* та *нульова морфема*.
- Приділив увагу **діалектним відмінностям** мови Східної Індії, а також епізодично **зіставляв** санскрит із більш ранньою мовою Вед.

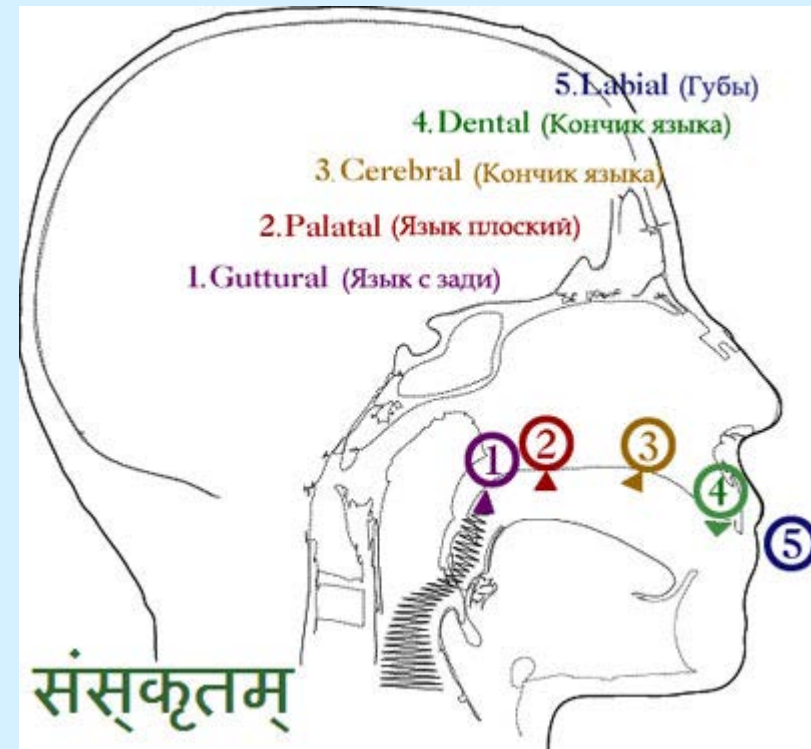
- В основі граматичної системи, за Паніні, лежить установа первинних елементів, поділ слова на спільну частину словоформ — основу (*prakrti*) та змінну частину — закінчення (*pratyaya*).
- Слова утворюються із кореня за допомогою афіксів: імена від дієслів використовують *первинні суфікси*, імена від імен — *вторинні*. При цьому відбуваються певні чергування.
- Існувало також близько 30 способів словоскладання.
- Між коренем та закінченням дієслівні основи мають ще інфікс (*vikaranas*), який визначає дієвідміну.
- Як і інші давньоіндійські граматисти, Паніні наводить довгі списки коренів (1993 корені) з указівкою їхнього значення.

Основною рисою граматики Паніні та окреслених у ній правил є їхній **породжувальний характер**.

Різних типів основоскладання нараховувалося близько 30. Наприклад, санскр. *bahuvrihi* – «той, що має багато рису». Такі слова виступають означенням до певного предмета. В українській мові за цим принципом утворені слова *круторогий, круглолиций, білолиций* і под. Ще один тип основоскладання, коли перший елемент залежить від другого – санскр. *tatpuruṣa*, тобто «його людина». В українській мові, наприклад, за аналогічною моделлю утворюються лексеми *кораблебудівник* та ін.).

У зв'язку з формо- та словотворенням на фізіологічній основі описуються звуки: за місцем артикуляції та видом артикулятора (कारणा), яким визнається активний орган мовлення. Уже в той період в основному охарактеризована будова мовленнєвого апарату з виділенням активних (корінь, середина й кінчик язика, нижня губа) та пасивних (м'яке піднебіння, тверде піднебіння, зуби, верхня губа) органів мовлення.

Вчення Паніні розвинули **Яска, Вараручі Катьяяна, Патанджалі, Бхартріхарі.**

- 4 частини мови (ім'я, дієслово, прийменник і частку).
- Поділ слова на 2 частини (основу і закінчення).
- В іменнику 7 відмінків.
- Детальний опис звуків, класифікація їх за фізіологічним принципом.
- Поділ слів на склади.
- Голосний звук – складотворчий.

Вчені досі не полишають дискусій про **Вараручі / Катьяяну**. Одні вважають його однією людиною з подвійним ім'ям (прізвищем), інші стверджують, що це – дві різні людини

У IV ст. до н. е. – перша граматика пракритів «**Пракита-праката**» Вараручі Катьяяни. Доведення факту виходу середньоіндійських мов із санскриту

Порівняльно-історичний метод. *Вараручі* вивчав праkritи і дійшов висновку про походження їх із санскриту.

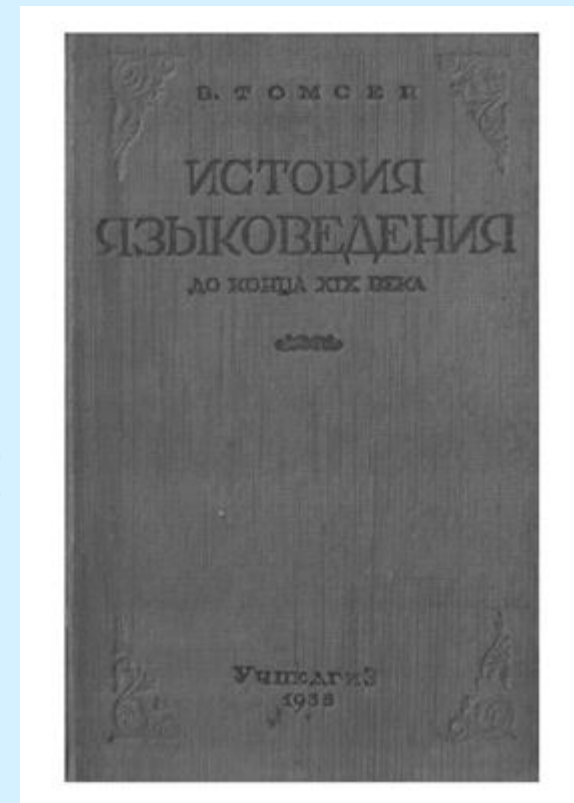
Лексикографія. *Яска* уклав коментарі до Вед – пояснення незрозумілих слів. *Словник Амари* «*Амаракоша*» - перший, укладений за кореневим принципом.

Філософські проблеми. *Бхартріхарі* досліджував співвідношення речення і судження, роль слова в мові.

Основні досягнення давньоіндійського мовознавства:

- Нормування санскриту.
- Встановлення фонетики та точної вимови Вед.
- Написання граматик.
- Висновок про історичний розвиток мов.
- Розробки питань про співвідношення логіки, філософії та граматики.
- Перша поява кількох важливих в сучасній науці галузей мовознавства.

- «...Високий ступінь, досягнений давньоіндійським мовознавством, цілком винятковий; до такої висоти наука про мову в Європі не могла піднятися аж до ХІХ ст., і то багато навчившись в індійців» (Томсен В. История языковедения до конца ХІХ века. – М., 1938. – с. 10).

Сюньгу (схоліастика) - китайська мовознавча наука:

- з'явилась у 5 ст. до н.е. ;
- тлумачила незрозумілі слова у давніх текстах;
- пояснювала зв'язок між словом і властивостями позначуваного ним предмета або явища.

Висновок: назва нерозривно пов'язана із позначуванним

→ Теорія “виправлення імен”

Конфуцій: Якщо б мені доручили керувати державою, то я б почав з виправлення імен.

Конфуцій (бл. 551 р. до н. е. – 479 р. до н. е.)

Перший словник - «Ер Я 爾雅» (3 ст. до н. е.) («наближення до класики»)
• 2094 словникових статей, 4300 слів

Тут уперше здійснена систематизація ієрогліфів за 19-ма темами: *небо, земля, гори, вода, дерева, птахи, риби* і под. Відбувається не тільки пояснення ієрогліфів, а й визначається місце кожного з них у системі понять навколишнього світу.

Словник «Шовень цзецзи» Сюй Шеня («Опис простих і пояснення складних знаків») - перший повний словник, що охопив усі відомі укладачеві ієрогліфи.

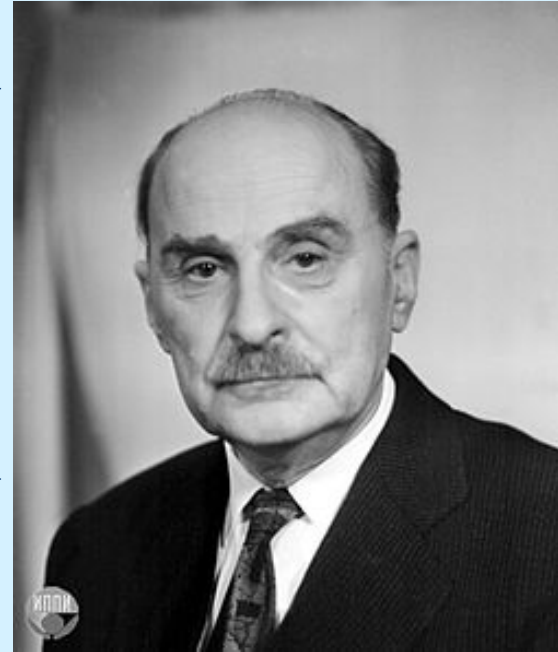
- опис китайської мови як предмета граматичного мистецтва;
- пояснення значення, структури, походження ієрогліфів;
- ієрогліфи згруповані за основними смисловими елементами – «ключами»;
- теорія категорій ієрогліфів – 6 категорій: вказівна, ідеографічна, фонетична, зображувальна, видозмінна та категорія запозичень;
- ієрогліфи поділяються на прості та складні.

Сюй Шень – укладач одного із перших китайських словників

М. І. Конрад виявив у словнику “Шовень цзецзи” такі основні думки стосовно ознак слова, які актуальні й донині:

- 1) слово – це певна єдність елементів як його складників (сукупність звуків);
- 2) основним елементом слова

М. І. Конрад, 1891

вважається значення, яке підтверджується змістом словникової статті;

- 3) другим елементом слова є його звучання;
- 4) значення слова співвідносне з поняттям;
- 5) лексико-семантичні зв'язки слів: синонімія, смислова похідність (дериват), семантичні зв'язки групи слів із близьким значенням.

Китайська писемність

- точний час виникнення невідомий;
- найдавніші написи робили на черепахових панцирах та лопатках великих тварин і називались *цзягувень*;

Напис цзягувень на панцирі черепахи.

- було багато намагань створити писемність, проте були прийняті лише знаки, створені Цан Цзе;
- Цан Цзе вперше згаданий у філософському трактаті III ст. до н. е. у «Сюнь-цзи» (荀子).

Цан Цзе () — придворний історіограф, засновник китайської графіки

Фонетика – важливий напрям китайського мовознавства:

- китайська мова є складовою: основна одиниця фонетики - **цзи**;
- змістом китайської фонетики є не опис звуків, а класифікація складів;
- поділили склад на 2 частини:
ініціаль («шень») – початковий приголосний і
фіналь («юнь») - решта складу;
- з III ст. з'явилися словники рим, побудовані за фонетичним принципом;
- кін. 8 ст. створені перші фонетичні таблиці – «Юнь цзін» («Дзеркало рим»), що наочно представляли фонологічну систему китайської мови.

Ще один напрям китайського мовознавства —
граматика:

- перші граматичні дослідження - в епоху Хань (206 р. до н. е. – 220 р. н. е.);
- необхідність граматичних розвідок зумовлена проблемою відтворення знищених за часів династії Цинь канонічних текстів;
- з найдавніших часів було відомо поняття службового слова;
- у 12-13 ст. з'явилося протиставлення «повнозначних» (ші цзи) і «пустих слів» (сюй дзи). До останніх відносили службові слова, займенники, вигуки, непохідні прислівники і деякі інші розряди слів;
- перший словник «пустих слів» з'явився у 1592 р.

Ван Лі (王力 (1900–1986) успішно застосував методи західного мовознавства до аналізу розвитку китайської мови.

Ван Лі -автор багатьох робіт, з-поміж яких «Нарис історії китайської мови» (汉语史稿, 1960 р.).

Виокремив 4 періоди китайського мовознавства за **ОСНОВНИМИ** напрямками дослідження:

1. Схоліастика.
2. Фонетика.
3. Граматика.
4. Паралельний розвиток трьох напрямків (з сер. 18 ст.)

Ван Лі (Ван Ляо-і).
Збірник творів у 20-ти
томах

Червона панда

(відпочиньте)

Арабське мовознавство

- Розвивалося в епоху Халіфату.
- Центрами арабської лінгвістики були міста Басра й Куфа (у бас. Євфрату й Тигру), пізніше Басра й Багдад.
- З'явилося задля тлумачення Корану та виокремлення літературної мови.

Халіфат – багатонаціональна держава, де проживали перси, сирійці, греки, євреї. Територія охоплювала Аравію, Передню Азію, Північну Африку та Піреней. Була політика арабізації народів.

Школи:

- Басрійська (з центром у м. Басра) – були пуристами.
- Куфійська (з центром у м. Куфа). Куфійці допускали можливість відходу від норм арабської літературної мови, особливо в галузі синтаксису.
- Багдадська (з центром в м. Багдад).
- Андалузська (в Іспанії).
- Єгипетсько-сирійська.

м. Багдад

Халіль ібн Ахмад аль-Фарахіді

- Був одним із засновників арабського мовознавства.
- Уклав перший словник – «Книга Айна» (Kitāb al-aun).
- Представник басрійської школи.
- Розробив систему арабських діакритичних знаків.
- Зробив значний внесок в арабську систему віршування.

Хаміль ібн Ахмад аль-Фарахіді
, бл. 718 р.

Сібавейхі

- Був представником басрійської школи.
- Учень аль-Фарахіді.
- Уклав повну граматику арабської мови – «Аль Кітаб» (арабська мова не була його рідною).
- Розрізняв 16 місць творення 29 приголосних і точно описав їхню артикуляцію. Голосні звуки (їх в арабській мові три: [a], [i], [u] з довгими й короткими варіантами) визнаються залежними від приголосних.

Словники:

- повні тлумачні;
- предметні та глосарії;
- словники синонімів;
- словники рідкісних слів;
- словники запозичень;
- перекладні словники.

Найвищим досягненням арабської лексикографії вважається **словник ібн Манзура** (бл. 1311 р.).

Мадждадін Мухаммед ібн Йакуб ал-Фірузабаді (1327-1403 рр.).
уклав 60-ти томний словник під назвою «Kāmūs» - «Океан».

З кінця X ст. після словника арабської мови під назвою «Сихах» **Ізмаїла аль-Джаухарі** (1007 р.) основним правилом розміщення слів стає алфавітний порядок.

Граматика

- Дослідження граматики базувалося на вивченні специфічної структури мови. Чітко визначені поняття частини мови, триприголосного кореня, афіксів і внутрішньої флексії.
- Слова в арабській мові діляться на імена, дієслова і частки. До імені належать іменники, прикметники і займенники (особові, вказівні та відносні).
- Сібавейхі виділив три форми дієслова – минулий час, теперішній – майбутній час і наказовий спосіб.

Синтаксис

- Структурно-семантичний аналіз речень. Речення за структурою ділилися на іменні, дієслівні та обставинні.
- Види синтаксичних зв'язків – узгодження, керування і прилягання.

Махмуд аль-Кашгарі «Диван тюркських мов» (1074)

- Служить як словник і посібник для вивчення тюркських мов тими, хто володів арабською.
- Винятково повна і точно описана система порівняльної фонетики, граматики та лексикології тюркських мов із різноманітними ілюстраціями з історії фольклору, міфології та етнографії тюркських племен.

**Махмуд Кашгарський
(Махмуд аль-Кашгарі).**

Загальнономовні положення Кашгарі

- Мова – засіб спілкування між людьми.
- Мова – відображення буття народу.
- Усвідомлював самобутність, рівноправність і різносистемність неспоріднених мов і прагнув виявити специфічні риси та відмінності граматичної будови тюркських мов від арабської та іранських мов.
- Правильно оцінював сприятливий взаємовплив різносистемних мов одна на іншу.

العزيمة Determination	الإرادة The Will
الشجاعة Courage	الإنجاز Achievement

Дякую за увагу!

От і лекції кінець,
А хто слухав - молодець